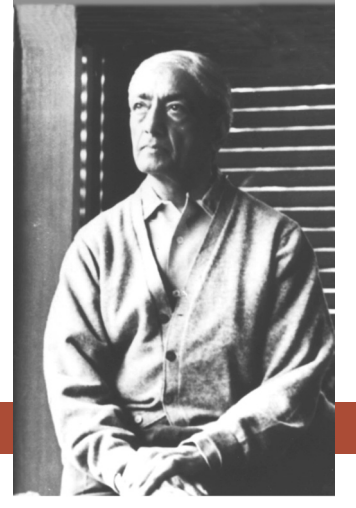

अंतरलहरी

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, मुंबई

सप्टेंबर - डिसेंबर २०१५ वर्ष ८ अंक ३ पृष्ठ ८ रु. २/-

स्वातंत्र्य स्वतःची शिस्त आणते

आपणांपैकी बहुतेकांसाठी स्वातंत्र्य ही कल्पना आहे, वास्तविकता नाही. जेव्हा आपण स्वातंत्र्याबद्दल बोलत असतो तेव्हा आपल्याला बाह्यतः स्वतंत्र व्हावयास हवे असते. म्हणजे आपल्याला जे आवडते ते करणे, प्रवास करणे, वेगवेगळ्या प्रकारे मतप्रदर्शन करण्याचे स्वातंत्र्य असणे, आवडेल ते विचार करण्याचे स्वातंत्र्य असणे. स्वातंत्र्याची बाह्य अभिव्यक्ती आपणाला विलक्षण महत्त्वाची वाटते, विशेषतः अशा देशांमध्ये जेथे जुलूमशाही आणि हुकुमशाहीचे राज्य आहे; आणि ह्या उलट ज्या देशात बाह्य स्वातंत्र्य शक्य आहे अशा देशांमध्ये माणूस अधिकाधिक संपत्ती, मालमत्ता प्राप्त करण्याच्या मागे धावत असतो.

स्वातंत्र्य म्हणजे काय ह्याची जर आपणाला खरोखरीच खोलवर चौकशी करायची असेल, म्हणजे आतून, पूर्णपणे, समग्रपणे स्वतंत्र असणे म्हणजे काय - असे स्वातंत्र्य जे मग समाजात वावरताना बाह्यतः परस्परसंबंधातून अभिव्यक्त केले जाते. तेव्हा मला वाटते की आपण असे विचारले पाहिजे की सध्या जबरदस्त संस्कारबद्ध झालेले मानवी मन कधीतरी मुक्त होईल का? की मानवी मनाने सदैव स्वतःच्या संस्कारबद्धतेच्या मर्यादांमध्येच राहावे, जेणेकरून मुक्ततेची शक्यताच असणार नाही? असे लक्षात येते की या पृथ्वीतलावर शाब्दिकदृष्ट्या अंतरंगातून किंवा बाह्यतः मुक्तता नाही असे मनाला समजते, तेव्हा ते दुसऱ्या जगात, भविष्यातील मुक्ती, स्वर्गलोक वगैरे ठिकाणी मुक्ततेचा शोध घेऊ लागते.

प्रथमतः आपण मुक्ततेविषयी सैद्धांतिक, आदर्श संकल्पना बाजूला ठेवूया, जेणेकरून आपण याचा विचार करू शकू की आपली-तुमची व माझी मने कधीतरी वास्तविकपणे परावलंबन, भय, चिंता, जाणीव तसेच नेणीवेच्या खोलवर स्तरावरील नानाविध प्रश्नांपासून मुक्त होऊ शकतील का? मानवी मनाला असे संपूर्ण स्वातंत्र्य मिळू शकेल का, जेणेकरून जे विचारांनी निर्मित केलेले नसेल आणि तरीही दैनंदिन जीवनातील प्रत्यक्ष वास्तवापासून पळवाटही नसेल असे काही कालातीत त्या मनाला गवसेल का?

जोपर्यंत मानवी मन आतून, मानसिकदृष्ट्या, संपूर्णपणे मुक्त होत नाही तोपर्यंत सत्य काय आहे, अशी वास्तवता आहे काय जिचा जन्म भयापासून नाही, जिला समाज व संस्कृतीने आकार दिला नाही, किंवा जी नित्याच्या दैनंदिन रटाळ जीवनातील कंटाळवाणेपणा, एकाकीपणा, नैराश्य आणि चिंता यांच्यापासून पलायनही नाही हे पाहणे शक्य नाही. असे स्वातंत्र्य खरोखरीच आहे काय हे जाणण्यासाठी आपणाला आपली संस्कारबद्धता, समस्या, कंटाळवाणा उथळपणा, रिक्तता, दैनंदिन जीवनातील अभाव आणि सर्वात जास्त भयाबाबत जागरूक व्हावे लागेल. माणसाने स्वतःबाबत आत्मपरीक्षण वा आत्मविश्लेषणाद्वारा नव्हे, तर त्याबाबत आपण जसे आहोत तसे जाणून वास्तविकपणे त्याबाबत अवधान ठेवले पाहिजे व या सर्व गोष्टी ज्या मनाला खोडा घालतात त्यापासून मुक्त होता येईल का हे पाहिले पाहिजे.

आपण याचा शोध घेणार आहोत आणि त्यासाठी आपणास प्रथमपासूनच, शेवटी नव्हे, स्वातंत्र्य पाहिजे. जर मानव मुक्त नसेल तर तो शोध घेऊ शकणार नाही, तपास करू शकणार नाही वा परीक्षणही करू शकणार नाही. खोलवर पाहायचे झाल्यास केवळ स्वातंत्र्यच नव्हे तर त्याबरोबर शिस्तीची देखील गरज आहे, स्वातंत्र्य आणि शिस्त एकत्रच जातात, स्वतंत्र होण्यासाठी शिस्तशीरपणा हवा असे नाही. आपण 'शिस्त' हा शब्द स्वीकृत, परंपरागत अर्थाने म्हणजे विशिष्ट आचाराप्रमाणे वागणे, नकल करणे, दमन करणे, तसेच कोणतातरी साचा अनुसरणे या अर्थाने वापरीत नाही. परंतु त्या शब्दाचा मूळ अर्थ म्हणजे 'शिकणे' या अर्थाने वापरीत आहोत, शिकणे आणि स्वातंत्र्य या दोन्ही बरोबरीने चालणाऱ्या गोष्टी आहेत.

स्वातंत्र्य स्वतःची शिस्त आणते. कोणतेतरी साध्य प्राप्त व्हावे यासाठी मनाने स्वतःवर लादलेली शिस्त नाही. या दोन्ही गोष्टी आवश्यक आहेत. स्वातंत्र्य आणि शिकण्याची कृती. जोपर्यंत व्यक्ती स्वतंत्र नाही, जोपर्यंत व्यक्ती अवलोकन करण्यास म्हणजे एखाद्या साच्यानुसार, नमुन्यानुसार वा कल्पनेनुसार नव्हे तर प्रत्यक्षपणे स्वतः जशी आहे तशी अवलोकन करण्यास स्वतंत्र नाही तोपर्यंत ती स्वतःबाबत शिकू शकणार नाही. ते अवलोकन, ते आकलन, ते बघणे हे स्वतःची शिस्त आणि शिकवणूक आणते, ज्यात सादृश्यता, अनुकरण किंवा दमन जे काही असेल ते नसते - आणि यातच अपार सौंदर्य असते.

The Flight of the Eagle, लंडन १९६९, दुसरे भाषण

मुक्ती म्हणजे बळ - एकटं असण्याचं!

मुक्ती म्हणजे एकटं उभं राहणं, अलिप्त आणि निर्भय असणं, भ्रमित करणाऱ्या आभासांना जन्म देणाऱ्या लालसेचं वास्तव रूप समजून घेणं आणि मुक्त होणं. एकटेपणात प्रचंड ऊर्जा असते. संस्कारित, पूर्वनिश्चित स्वरूपात काम करणारा मेंदू मात्र कधीच एकटा नसतो. कारण त्यात पूर्वज्ञानाचा साठा असतो. जी गोष्ट धार्मिक किंवा तांत्रिकदृष्ट्या पूर्वनिश्चित केलेली असते, ती नेहमीच मर्यादित राहते. ही मर्यादा हेच संघर्षाचं प्रमुख कारण असतं.

कृष्णमूर्ती आपल्या प्रचलित शब्दांचा एक वेगळा अर्थ दाखवतात, आणि त्यात सत्य दिसते. उदाहरणार्थ, 'स्वतंत्र'! स्वतंत्र म्हणजे 'मी'च्या तंत्राप्रमाणे वागण्याची मुभा. ही मुभा म्हणजे मुक्तता नव्हे. 'मी' हे सर्वात मोठे बंधन नाही का? कृष्णमूर्ती ज्याबद्दल बोलतात ती मुक्तता ह्या सर्वापलिकडे आहे, सूक्ष्म आहे, पण आकलन झाले तर तेच सत्य आहे. तसेच कृष्णमूर्ती म्हणतात, 'निवड असणे म्हणजे मुक्तीला नकार आहे'. वरवर पाहता हा मोठा विरोधाभास आहे. निवड करण्याची मुभा असणे म्हणजे स्वातंत्र्य असा सर्वसाधारण समज असतो. त्या पलिकडे जाऊन कृष्णमूर्ती काय म्हणतात त्यातील सत्य शोधण्यासारखे आहे. निवडीचा उगम बंधनात आहे हे सत्य गवसते का? निवड ही हवे-नको मध्ये अडकलेली असते, बांधलेली असते, निवड मुक्त नसते.

मग मुक्ती काय असू शकते? मुक्ती 'काय असू शकते' पेक्षा मुक्ती 'कशात नसते' हे आपण वर थोडक्यात पाहिले.

कृष्णमूर्ती म्हणतात, मुक्ती विरोधात नसते. मुक्तीच्या विरोधात आपल्याला वाटते तसे बंधन नसते. विरोध असण्यामध्ये द्वैत अभिप्रेत असते नाही का? द्वैत आहे तेथे संघर्ष आहे, आणि संघर्षात दुराथाने सुद्धा मुक्ती असू शकत नाही. म्हणून मुक्तीचा सकारात्मक शोध असंभव वाटतो.

तेव्हा मुक्ती कशात नाही, आपण कशात अडकतो ह्या शोधाच्या प्रवासात आपण सर्व उर्जा एकवटू शकलो तर तो प्रवासच आपल्याला काही शिकवून जाईल.

मुक्तीची सुरुवात स्वज्ञानात असते

मनाला स्वतःच्या संस्कारबद्धतेची जाणीव होऊन त्यामुळे त्या संस्कारांपासून मुक्त होण्याची शक्यता आहे का? मनावरचे संस्कार अनेक गोष्टींनी त्याच्यावर लादलेले असतात - जसे समाज, संस्कृतीचे अनेक प्रकार, धर्म, शिक्षण, महत्त्वाकांक्षेची संपूर्ण प्रक्रिया, कोणीतरी बनण्याचे प्रयत्न, जो समाजाने आपल्यापैकी प्रत्येकावर लादलेला साचाच असतो आणि आपण समाजाला प्रतिसाद देता देता स्वतःसाठी एक साचा बनवत असतो. तर मग आता, आपल्याला एक व्यक्ती म्हणून ह्या संस्कारांची जाणीव होऊ शकेल का? आणि मनाला आपल्या सर्व मर्यादा तोडून सत्य पाहायला मोकळे होणे शक्य आहे का? कारण मला वाटते, मन ह्या संस्कारबंधनातून मुक्त झाले नाही तर आपल्या सर्व समस्या सुटणार नाहीत; आपल्या सामाजिक समस्या, आपले नातेसंबंधातील संघर्ष, आपली युद्धे आणि यातना हे अधिकाधिक वाढतच राहणार, तेच तर आज जगात घडत आहे. हे फक्त आपल्या खाजगी आयुष्यातच नव्हे, तर माणसामाणसाच्या नात्यामध्ये आणि ज्याला आपण समाज म्हणतो त्या माणसांच्या गाटागाटांमध्ये घडत आहे.

हे संपूर्ण चित्र डोळ्यासमोर आणून त्याचा अर्थ, संदर्भ समजून घेतल्यावर मनाला त्या संस्काराचे भान येईल का आणि त्यापासून मुक्त होता येईल का? कारण फक्त मुक्त मनच सर्जनशील होऊ शकते. मुक्ती ही कशाला तरी प्रतिक्रिया नसते, मुक्ती म्हणजे ज्यात आपले मन बंदिस्त आहे त्या तुरुंगाला प्रतिक्रिया नसते. मुक्ती ही गुलामगिरीच्या विरुद्ध अर्थी नाही. मुक्ती ही उद्देश/हेतू नव्हे. जे मन सत्य, देव - जे काय म्हणायचे असेल ते - शोधत असेल त्याला अंतर्गत हेतू नसतो. आपल्या सर्वांना एखादा हेतू असतो. कारण आपण आयुष्यभर आपले शिक्षण वगैरे जे काही करतो ते हेतूवर आधारित असते, तो हेतू स्वतःच्या वृद्धीसाठी किंवा नाशासाठी असतो. सुरक्षिततेसाठी, समाधानासाठी, स्वतःसाठी किंवा देशासाठी काही कमावण्यासाठी लादून घेतलेल्या सर्व बंधनांबद्दल जागृत होऊन मन त्या साऱ्या बंधनांमधून मुक्त होऊ शकेल का?

मला वाटते ज्या क्रांतीविषयी मी बोलतो आहे ती मन अगदी शांत, अगदी स्तब्ध असेल तेव्हाच शक्य आहे. परंतु तो स्तब्धपणा प्रयत्नातून येत नसतो. तेव्हा मन आपल्या कृतीच्या प्रक्रिया समजते - म्हणजे विचारांचा सर्व संदर्भच समजतो तेव्हा तो स्तब्धपणा सोपेपणाने येतो. म्हणून मुक्तीची सुरुवात स्वज्ञानात असते.

स्वज्ञान हे जीवनापासून दूर जाण्यात नाही, तर आपल्या दैनंदिन अस्तित्वातील संबंधांमधून उलगडायचे आहे. परस्परसंबंध हा एक असा आरसा आहे ज्यात आपण स्वतःला अगदी प्रत्यक्षात आहोत तसे, जराही विपर्यास न करता पाहू शकतो आणि फक्त स्वज्ञानातून, काहीही अर्थ लावून किंवा निवाडा करून विपर्यास न करता, जसे आपण आहोत तसे पाहण्यातून मन स्तब्ध होऊ शकते, परंतु मनाची ती स्तब्धता तुम्ही मागू शकत नाही, तिचा पाठलाग करू शकत नाही. तुम्ही स्तब्धतेच्या मागे लागलात व ती मिळवलीत, तर त्याच्यामागे हेतू असतो आणि ती स्तब्धता, स्तब्धताच नसते, कारण ती कायमच एखाद्या गोष्टीप्रत जाण्याची किंवा एखाद्या गोष्टीपासून दूर सरण्याची गती असते. म्हणून केवळ स्वज्ञानातूनच मुक्ती असते.

Total Freedom, Mumbai 1955, पहिले भाषण

सुरुवातीलाच विमुक्ती

मला वाटते, हे समजून घेणे महत्त्वाचे आहे की मुक्ती सुरुवातीलाच असते आणि शेवटी नव्हे. आपण विचार करतो की मुक्ती काहीतरी मिळविण्याची गोष्ट आहे, ती मनाची एक अशी आदर्श अवस्था असते जी हळूहळू कालाच्या मध्यमातून मिळवायची असते, अनेक सराव करून; परंतु माझ्यासाठी, हा अगदी संपूर्ण चुकीचा मार्ग आहे. मुक्ती ही मिळवायची नसते. मुक्ती ही अशी गोष्ट नाही जी मिळविता येते. मुक्तता किंवा स्वातंत्र्य ही मनाची अशी अवस्था आहे जी सत्याचा शोध घेण्यासाठी आवश्यक असते, कुठच्याही वास्तवतेचा शोध घेण्यासाठी. म्हणून तो एक आदर्श असू शकत नाही. ती अगदी सुरुवातीलाच असली पाहिजे. सुरुवातीलाच मुक्ती असल्याशिवाय तिथे थेट आकलनाचे क्षण असू शकणार नाहीत, कारण सर्व विचार करणे हे मर्यादित, संस्कारित असते. जर तुमचे मन कुठल्याही निष्कर्षाला बांधिल असेल, कुठच्याही अनुभवाला, कुठच्याही प्रकारच्या श्रद्धा किंवा ज्ञानाला जखडलेले असेल, तर ते मुक्त नसते आणि असे मन जे सत्य आहे ते संभवतः पाहू शकत नाही.

मुंबई १९५६, पहिले भाषण

स्वातंत्र्याचा अर्थ कसा समजून घ्यायचा आणि तो जगण्यात कसा उतरवायचा?

आज सकाळी आपण सगळे मिळून स्वातंत्र्याविषयी बोलूया... जेव्हा आपण जगाकडे पाहतो तेव्हा असे दिसते की आपल्या दैनंदिन जीवनात स्वातंत्र्य कमी कमी होत चालले आहे. आपण अधिकाधिक बांधले जात आहोत. आपल्या आचरणावर निर्बंध येत आहेत. आपला दृष्टिकोन संकुचित किंवा कडवट, दोषैक वृत्तीचा, चिकित्साखोर किंवा अती आशादायी होत आहे आणि आपण आपल्या दैनंदिन संघर्षातून आणि दुःखातून कधीच मुक्त झालेले दिसत नाही, जीवनाच्या साऱ्या बिकटतेतून पूर्णपणे मुक्त होत नाही. म्हणून मला वाटते, आपण त्या स्वातंत्र्याच्या प्रश्नाविषयी एकत्रपणे थोडी चर्चा करावी. अर्थात हुकुमशाही राष्ट्रात स्वातंत्र्य नाही. इथे पाश्चात्य देशात आणि पौरात्य देशात काहीसे अधिक स्वातंत्र्य आहे - व्यवसाय बदलण्याचे स्वातंत्र्य, प्रवास करण्याचे स्वातंत्र्य, विचार करण्याचे, बोलण्याचे, स्वतःला हवे ते व्यक्त करण्याचे स्वातंत्र्य, लिहिण्याचे स्वातंत्र्य - परंतु आपल्याला मिळालेले हे स्वातंत्र्यही अधिकाधिक यांत्रिक बनत चालले आहे, ते स्वातंत्र्य राहिलेच नाही. म्हणून स्वातंत्र्य ही अशी गोष्ट आहे की तिचा अर्थ काय आणि आपण स्वतंत्र असणे आपल्याला शक्य आहे का, हे शोधायला हवे आणि ते फक्त खोलवर, आतमध्ये, मानसिकदृष्ट्या, जसे काही आपल्या त्वचेच्या

आतमध्ये पाहायला हवे, एवढेच नव्हे तर ते अचूकपणे, आणि अगदी खऱ्या अर्थाने व्यक्तही करता आले पाहिजे. तरच कदाचित आपल्याला स्वातंत्र्य काय आहे ते समजेल. स्वातंत्र्य हे गुलामगिरीच्या, तुरुंगाच्या, बंधनाच्या, नियंत्रणाच्या विरुद्ध अर्थी आहे का? स्वातंत्र्य म्हणजे वाटेल ते करायची मुभा आहे का? जोपर्यंत आपण विरोधात आहोत तोपर्यंत स्वातंत्र्य असूच शकत नाही.. स्वातंत्र्य हे स्वातंत्र्य नसण्याच्या विरोधात आहे का? स्वातंत्र्याला त्याच्या विरोधाशी काहीच कर्तव्य नाही. म्हणून आम्ही विचारतो की ज्याला आम्ही स्वातंत्र्याचा अभाव म्हणतो त्याचा स्वातंत्र्याशी काहीच संबंध नाही का? तसे असेल तर त्या स्वातंत्र्याचा अर्थ कसा समजून घ्यायचा आणि तो जगण्यात कसा उतरवायचा?

म्हणून आम्ही म्हणतो, बंधनाशी मुक्तीचा संबंध जोडलेला नाही, मग ते बंधन सवयीचे, शारीरिक किंवा मानसिक असेल, मोहाचे असेल किंवा दुसरे काही. इथे फक्त मुक्ती आहे, तिच्या विरोधात काही नाही. हे सत्य कळले तर आपण फक्त 'जे आहे' त्याला तोंड देऊ आणि त्याच्या विरोधातील काय असावे ह्याच्याशी आपला संबंध नसेल. हे कळते आहे का? आपण कुठे तरी एकमेकांपर्यंत पोहचतो आहोत का? ब्रॉकवुड पार्क १९७८, तिसरे भाषण

खरोखर आपल्याला मुक्ती हवी आहे का?

कोणत्याही 'यम-दमा'च्या तप यातनामधून, कष्टातून, साचेबंद वर्तनाच्या काटेकोर शिस्तीतून कधीही सत्य सापडलेले नाही. सत्य सापडण्यासाठी मन संपूर्णपणे मुक्त असले पाहिजे. कोणत्याही विपर्यासाचा हलकासा स्पर्शही मनाला होता कामा नये.

पण खरोखर आपल्याला मुक्ती हवी आहे का, हा प्रश्न आपण स्वतःला विचारूया. मुक्तीबद्दल आपण बोलतो तेव्हा पूर्ण स्वतंत्रता व मुक्ती अभिप्रेत असते की एखाद्या गैरसोयीच्या, दुःखप्रद व नावडत्या परिस्थितीतून सुटका हवी असते? दुःखप्रद व भयप्रद आठवणी व अप्रिय स्मृती यांतून सुटणे आपल्याला आवडेल पण सुखप्रद, समाधान देणारे सिद्धान्त, तत्त्वे व परस्परांचे संबंध मात्र तसेच चालू राहणे पसंत पडेल. पण त्यातील एक सोडून दुसरे धरून ठेवणे शक्य नाही कारण सुख हे दुःखापासून अलग काढता येत नाही हे आपण आधी पाहिलेच आहे. तेव्हा आपल्याला मुक्ती हवी आहे का हे आपण प्रत्येकाने ठरविले पाहिजे. मुक्ती हवी म्हटले तर मुक्तीचे सत्य स्वरूप व रचना कशी आहे ते आपण पाहिले पाहिजे. तुम्हाला 'कशापासून' तरी मुक्ती प्राप्त झाली तर तुम्ही पूर्णतया मुक्त असता काय? दुःखापासून मुक्ती किंवा चिंतेपासून मुक्ती ही पूर्णपणे खरी मुक्ती असते की मुक्ती ही स्वयंमेव शुद्ध अशी वेगळीच गोष्ट असते? समजा, तुम्ही मत्सरापासून मुक्त आहात-तरीही ती एक प्रकारची प्रतिक्रियाच नसते का? मग प्रतिक्रिया म्हणजे मुक्ती असते का? एखाद्या मतापासून, सिद्धांतापासून तुम्ही सहज मुक्त होऊ शकाल, त्याची तर्कशुद्ध मीमांसा करून, विश्लेषण करून ते मत धुडकावून दिले की झाले- पण तसे करण्याच्या हेतूचीही स्वतःची एक प्रतिक्रिया असते, कारण त्या मतापासून मुक्त होण्याची इच्छा, ते मत आता सोयीचे नाही किंवा लोकप्रिय नाही यामुळे उत्पन्न झालेली असू शकते. किंवा तुम्ही आंतरराष्ट्रीयत्वावर श्रद्धा ठेवली, म्हणून राष्ट्रीयत्वापासून मोकळे असू शकाल किंवा आर्थिक दृष्टीने राष्ट्रनिष्ठा, तो ध्वज, आणि इतर गोष्टी तुम्हाला अनावश्यक आणि

हास्यास्पदही वाटत असतील, म्हणून राष्ट्रनिष्ठा वगैरे तुम्ही हलकेच बाजूला सारली असेल किंवा शिस्तीच्या बदल्यात मुक्ती प्राप्त करून देण्याचे वचन देणारा धार्मिक पुढारी किंवा 'बंड करा, देशाचे स्वातंत्र्य मिळवू'- असे म्हणणारा राजकीय नेता तुम्हाला आवडला नसला तर तुम्ही त्याच्याविरुद्ध प्रतिक्रिया करून त्यापासून अलिप्त राहाल. पण केवळ उपयुक्ततावाद, केवळ तर्काचे निष्कर्ष यांचा 'मुक्ती'शी काही संबंध नसतो.

तुम्ही कशापासून तरी मुक्त आहात असे म्हटले तर ती एक प्रतिक्रिया असते व त्या प्रतिक्रियेतूनही आणखी एक प्रतिक्रिया निर्माण होते व त्याचा परिणाम आणखी एका प्रकारे कशाशी तरी मिळवून घेण्यात होतो व दुसरे कसले तरी वर्चस्व प्रस्थापित होते. अशा मार्गाने तुम्ही प्रतिक्रियांची एक साखळीच मान्य करता व प्रत्येक नव्या प्रतिक्रियेला मुक्ती म्हणता. पण ती मुक्ती नव्हे; ते फक्त भूतकाळाचे जरासे बदललेले सातत्यच असते व मन त्यालाच चिकटून बसते...

...पुढचा प्रश्न असा की, तुम्हाला त्या मुक्तीची जाणीव होऊ शकते का? 'मी मुक्त आहे' असे ज्या क्षणी तुम्ही म्हणता त्या क्षणीच तुम्ही बद्ध होता. 'मी सुखी आहे' असे म्हणणाऱ्या माणसासारखीच ही स्थिती असते. ज्या क्षणी 'मी सुखी आहे' असे तो म्हणतो त्या क्षणी तो भूतपूर्व अशा गोष्टीच्या स्मरणातच जगत असतो. ती स्थिती केव्हाच मागे पडलेली असते. मुक्ती ही सहजतेने येणार! आपल्या इच्छेने, हवीशी वाटण्याने, तिच्यासाठी हुरहूर लागण्याने कशी येईल? मुक्ती ही काय आहे, कशी आहे, त्याची तुम्ही कल्पना केलीत, प्रतिमा उभारलीत तरीही ती तुम्हाला गवसणार नाही. जर मन जीवनाकडे- या विराट चैतन्याकडे, काळाच्या बंधनापलीकडे असणाऱ्या गतिमानतेकडे पाहायला शिकले, कालबद्धता सोडून पाहायला शिकले तरच मुक्ती अस्तित्वात असते, कारण मुक्ती ही जाणिवेच्या क्षेत्राच्या पलीकडे असते.

ज्ञातापासून मुक्ती

कृष्णमूर्ती शाळांचे नियतकालिक Journal of the Krishnamurti Schools

कृष्णमूर्ती शाळांमार्फत प्रकाशित होणारे हे वार्षिक नियतकालिक शाळांमधील शिक्षकांचे अनुभव आणि शिक्षण क्षेत्रातील सद्यकालीन समस्यांकडे नव्या शिक्षणविषयक दृष्टिकोनातून पाहणारे नियतकालिक आहे.

शिक्षकांना त्यांचे अध्यापनविषयक अनुभव इतरांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी एक व्यासपीठ मिळावे ह्या दृष्टीने १९९५ साली हे नियतकालिक सुरू करण्यात आले. कृष्णमूर्ती फाउंडेशनच्या आंतरराष्ट्रीय शाळांमधील शिक्षकांनासुद्धा त्यांचे अनुभव आणि त्यांचे संशोधन यांची आपसात देवाणघेवाण करता यावी हा उद्देशही ह्यामागे आहे. आजही हा मूळ उद्देश कायम राहिला आहे. पण लेखन करणारे शिक्षक आणि वाचकवर्ग ह्यांच्या संख्येमध्ये फार मोठ्या प्रमाणामध्ये भर पडली आहे, ही आमच्या दृष्टीने उत्साहवर्धक गोष्ट आहे.

जे शिक्षक शाळांमधून शिकवीत असतात आणि जे शिक्षण क्षेत्रात संशोधन करित असतात या दोहोंमध्ये एक दरी निर्माण झालेली आहे

म्हणूनच शिक्षकांना जेव्हा वेळ मिळेल तेव्हा त्यांनीसुद्धा संशोधनाच्या अंगाने विचार करून आपले अनुभव आणि निष्कर्ष लोकांसमोर आणले तर शिक्षकाचे स्वतःचे संशोधन आणि शिक्षण मूल्ये यांची सांगड घातली जाईल. या नियतकालिकामधून अशा प्रकारच्या अनुभव प्रकटीकरणाला वाव मिळतो.

ह्या वार्षिक नियतकालिकात शिक्षक आणि शिक्षण क्षेत्रातील विचारवंत ह्यांच्या शिक्षण विषयक लेखांचे संकलन असते. शिक्षणाचा समग्रतेने विचार करणारे आणि कृष्णमूर्तीच्या शिक्षणविषयक दृष्टिकोनातून विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाकडेही प्रयोगशीलतेने पाहणारे हे लेख असतात. शिक्षक, पालक, शिक्षण क्षेत्रातील व्यवस्थापक, विचारवंत तसेच शिक्षणामध्ये रस

असणाऱ्या व्यक्तीला ते संग्रही ठेवावेसे वाटेल अशी अपेक्षा आहे.

वार्षिक वर्गणी : रु. १२०/- संपर्क: www.info@kfionline.org
संकेतस्थळ: www.journal@kfionline.org

या अशा मुक्तीची प्राप्ती होणे शक्य आहे का ?

मुक्ती ही मनाची स्वतःचीच अवस्था असते. कशापासून तरी मुक्ती नव्हे; तर मोकळेपणाचे एक भान, संशयाची निवृत्ती करून घेण्याचा मोकळेपणा, प्रत्येक गोष्ट तपासण्याचे सामर्थ्य, आणि म्हणूनच ते मन इतके तीव्र, जागरूक, कृतिशील व चिकाटीचे असते की कोणत्याही प्रकारचे परावलंबित्व, गुलामी, अंधानुकरण पत्करण्याची

वृत्तीच ते धुडकावून देते. अशा स्वातंत्र्यात पूर्णपणे केवळता अभिप्रेत असते. पण परिस्थितीप्रमाणेच वागण्याची संस्कृती, स्वतःच्या सवयी व आवडी-निवडी, यातच वाढलेल्या मनाला पूर्ण केवळतेची, या अशा मुक्तीची प्राप्ती होणे शक्य आहे का ?

ज्ञातापासून मुक्ती

आपली सुंदर पृथ्वी

किनाऱ्यावरून चालताना उसळणाऱ्या प्रचंड लाटा दिमाखात वळसे घेत आवेगाने फुटत राहायच्या. वाऱ्याच्या विरुद्ध दिशेने चालताना मध्येच वाटायचं की आपण आणि आकाश यामध्ये दुसरं काहीच नाही... आणि असा खुलेपणा - मुक्ती - म्हणजेच स्वर्ग! पूर्णपणे खुलं - संवेदनशील राहून डोंगर-दऱ्या, सागर आणि माणसं - सर्व गोष्टींना (स्वतःमध्ये) सामावून घेणं हा ध्यानाचा गाभा आहे. कोणत्याही प्रतिकाराविना, अंतर्गामी कोणत्याही गोष्टीविषयी दुरावा न बाळगता, सर्व लहान-सहान इच्छा-आकांक्षा, मागण्या आणि त्याबरोबर उद्भवणारे क्षुल्लक संघर्ष आणि सोंगढोंगं यासारख्या गोष्टींपासून पूर्णपणे मुक्त असणं म्हणजे खुल्या हातांनी - खुलेपणाने जीवनाची वाटचाल करणं. त्या दिवशी संध्याकाळी समुद्रपक्षांच्या सान्निध्यत त्या ओल्या वाळूतून चालताना मुक्तीमधल्या त्या असामान्य अशा खुलेपणाची जाणीव झाली आणि फक्त स्वतःमध्ये किंवा सभोवतालीच नव्हे तर अवघ्या विश्वात भरून राहिलेल्या प्रेमभावाच्या अद्भुत सौंदर्याचा प्रत्यय आला.

All the Marvelous Earth

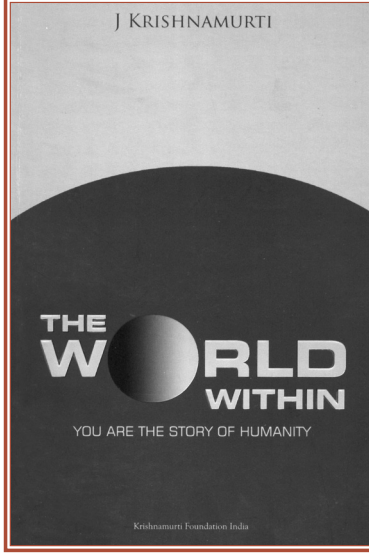
ब्रॉकवुड पार्क १९८०, तिसरे भाषण

मन मुक्त करणं

तुम्ही आपल्या दैनंदिन जीवनासाठी खूप कष्ट करता, स्वतःच्या निर्वाहासाठी तुम्ही वर्षानुवर्षे अरेरावी, अपमान, कुचंबणा, उद्विग्नता, खूषमस्करी करणं यासारख्या गोष्टी मुकाट्याने सहन करता. पण मन मुक्त असावं यासाठी काम करणं ही अधिक कष्टसाध्य अशी गोष्ट आहे; त्यासाठी मर्मवेधी दृष्टी, सुजाण आकलन यांची गरज असते. जाणीवांची व्याप्ती वाढून मनाला आपल्या मार्गातल्या अडथळ्यांची, गतीरोधकांची माहिती होण्याची, मन कधी आत्मवंचना करतं, कधी दिवास्वप्न पाहतं हे ओळखण्याची, मनाला होणारे भास-आभास आणि मनाने वाचलेली मिथकं समजून घेण्याची आवश्यकता असते. एकदा मन मुक्त झालं की ते सत्यशोधन करू शकतं, मागोवा घेतं; पण मन मुक्त नसताना शोध घेणं हे अर्थशून्य ठरतं. जे मन सत्याचा, ईश्वराचा, ह्या असामान्य सौंदर्याचा आणि जीवनाच्या सखोलतेचा, प्रेमाच्या परिपूर्णतेचा शोध घेणारं असतं ते आधी मुक्त असावं लागतं. जे मन पूर्वगठित आहे, संस्कारित आहे, परंपरेच्या सीमारेषांमध्ये जखडलं गेलं आहे, त्या मनाने, 'मी सत्याचा, ईश्वराचा शोध घेत आहे' - असं म्हणणं निरर्थक आहे. असं मन हे दावणीला बांधलेल्या गाढवासारखं असतं: दावणीच्या दोरापलीकडे ते जाऊ शकत नाही.

Collected Works, Vol. X

पुस्तक परीक्षण

The World Within
You Are the Story of Humanity

जे. कृष्णमूर्तींनी स्वतः लिहिलेली जी फार थोडी पुस्तके आहेत त्यापैकी अलिकडेच कृष्णमूर्ती फाउंडेशनने प्रकाशित केलेले *The World Within - You Are the Story of Humanity* हे पुस्तक आहे. या २३४ पानी पुस्तकातून विविध व्यक्तींबरोबर झालेल्या संवादाची ९० प्रकरणे संकलित केली आहेत.

अनेक दृष्टीने वैशिष्ट्यपूर्ण असलेले हे पुस्तक १९३९ ते १९४५ ह्या जागतिक महायुद्धाच्या काळात ज्यावेळी कृष्णमूर्ती कॅलिफोर्नियामधील ओहाय येथे एकांतात शांतपणे राहत होते, तेव्हा त्यांच्याबरोबर विविध क्षेत्रातील व्यक्तींनी केलेल्या संवादांचे ह्य कथन आहे. म्हणून या पुस्तकातून या महायुद्धाच्या मानवी जीवनावर

झालेल्या परिणामांचे चित्रण वाचायला मिळते. या संवादांमधून एकटेपणा, हिंसा, पुनर्जन्म, पाप, मांसाहार अशा आपल्या सर्वांच्या दैनंदिन जीवनाला भिडणाऱ्या प्रश्नांवर चर्चा केलेली आहे.

जागतिक युद्धात मारल्या गेलेल्या पतीच्या निधनाने व्याकुळ झालेली पत्नी, तसेच या युद्धात मारल्या गेलेल्या मुलासाठी दुःखी झालेली माता, हिंसेचे समर्थन करणारे राजकारणी, सामाजिक सुधारकांचे संभ्रम अशा विविध विषयांवर या प्रस्तुत पुस्तकातून चर्चा केलेली आहे.

कृष्णमूर्तींच्या शिकवणुकीच्या अभ्यासकांना हे पुस्तक निश्चितच आपल्या संग्रही ठेवावेसे वाटेल. मुंबई केंद्रामध्येही हे उपलब्ध आहे.

किंमत: रु. २९५/-

कृष्णमूर्तींच्या शिकवणुकीचे अधिकृत संकेतस्थळ : www.jkrishnamurti.org

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, वसंतविहार, १२४, १२६, ग्रीनवेज रोड, चेन्नई - ६०० ०२८. • दूरध्वनी: ०४४०-२४९३७८०३/२४९३७५९६

- ईमेल: info@kfionline.org • वेबसाईट: www.kfionline.org
- कृष्णमूर्तींच्या भाषणांच्या आणि संवादांच्या अनेक डिव्हीडीज आता आपण ऑर्डर पाठवून मागवू शकता. ही यादी वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.
- दर महिन्याच्या तिसऱ्या शुक्रवारपासून रविवार संध्याकाळपर्यंत निवासी अध्ययन शिबीर आयोजित केली जातात.

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, बेंगलुरु येथील अध्ययन कार्यशाळा:

संपर्क: द स्टडी, व्हॅली स्कूल कॅम्पस, १७ कि.मी. कनकपुरा रोड, थातगुणी पोस्ट, बेंगलुरु-५६००६२.

१०-१३ सप्टेंबर २०१५ Education and the understanding of Life ०८-११ ऑक्टोबर २०१५ Breaking free from the "prison of the mind"

०९-१३ डिसेंबर २०१५ **Retreat for Young (18-35) What are you doing with your Life?

०७-१० जानेवारी २०१५ Exploring Worry, Stress & Conflict

दूरध्वनी: ०८० - २८४३५२४३ • ईमेल: kfistudy@gmail.com • वेबसाईट: www.kfistudy.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, राजघाट- वाराणसी: कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, राजघाट फोर्ट, वाराणसी २२१ ००१.

वार्षिक संमेलन: विषय: जाणीवतील परिवर्तन (Transformation of Consciousness)

१८-२१ नोव्हेंबर २०१५ • <http://www.kfionline.org/events/kfi-annual-gathering-2015>

दूरध्वनी: ०५४२ - २४४१२८९ / २४४०३२६ • ईमेल: kcentrevns@gmail.com • वेबसाईट: www.j-krishnamurti.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, सह्याद्री: पोस्ट - तिवई हिल, तालुका खेड (राजगुरुनगर), जिल्हा - पुणे, पिन - ४१०५१३, महाराष्ट्र

दूरध्वनी : (०२१३५) २८८७७२, २८८३४८, २०३४७५ • ईमेल : kfisahyadri.study@gmail.com • वेबसाईट : <http://www.kscskfi.com>

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, ऋषी व्हॅली: जिल्हा चित्तूर, आंध्र प्रदेश - ५१७३५२

दूरध्वनी : (०८५७१) २६०३७/६८६२२/६८५८२ • ईमेल: study@rishivalley.org • वेबसाईट : <http://www.rishivalley.org>

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, उत्तरकाशी: पोस्ट रानारी, डुंडा ब्लॉक, जिल्हा उत्तरकाशी - २४९१५१.

ईमेल: krc.himalay@gmail.com • दूरध्वनी : ९४१२४ ३६४२९/९४१५९८३६९०

वेबसाईट : <http://www.jkrishnamurtionline.org> भारतीय भाषांमधील संकेतस्थळ

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, कोलकाता: कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, ३०, देवदार स्ट्रीट, कोलकाता - ७०००१९.

दूरध्वनी : (०३३) ४००८२३९८ • ईमेल: kfikolkata@gmail.com

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, कटक: ओरिसा, पुरीघाट रोड, तेलंगा बझार, कटक - ७५३००९, ओरिसा.

दूरध्वनी : (०६७१) ६४१७९९० • ईमेल: kficuttackcentre@gmail.com • वेबसाईट : www.kficc.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, बदलापूर:

आनंद-विहार, जे. कृष्णमूर्ती सेल्फ एज्युकेशन सोसायटी, जांभळघर, राहाटोली गावाजवळ, बदलापूर (प.), ता. ठाणे, पिनकोड- ४२१५०३, महाराष्ट्र.

१२-२३ सप्टेंबर २०१५ Understanding Disorder in Daily Living १०-११ ऑक्टोबर २०१५ What is Awareness?

१४-१५ नोव्हेंबर २०१५ A religious mind is something entirely different from the mind that believes in religion

१२-१३ डिसेंबर २०१५ Art of Listening and Looking

दूरध्वनी: (०२२) २५०१४०९४, २४२२३१९९ • ई मेल: jksesbadlapur@gmail.com • वेबसाईट : www.jkses.org

बाह्यता आणि अंतरंगातून मुक्तीशिवाय स्पष्टता येत नसते

मुक्ती दिली जाऊ शकत नाही. मुक्ती ही अशी गोष्ट आहे जी जेव्हा तुम्ही तिचा शोध घेत नसता, तेव्हाच अस्तित्वात येते. जेव्हा तुम्हाला समजते की तुम्ही कैदी झाला आहात, जेव्हा तुम्हाला स्वतःला संस्कारबद्धतेची अवस्था पूर्णपणे समजते, जेव्हा तुम्हाला समजते की तुम्ही समाजाकडून, संस्कृतीमुळे, परंपरेमुळे, बंदिस्त झाला आहात, जे काही तुम्हाला सांगितले गेले आहे त्यामुळे जखडले गेले आहात तेव्हाच ती अस्तित्वात येते. मुक्ती म्हणजे व्यवस्था असते. ती कधीच अव्यवस्था नसते - आणि आपण मुक्त असलेच पाहिजे, पूर्णपणे, बाह्यता आणि अंतरंगातून मुक्तीशिवाय स्पष्टता येत नसते. मुक्तीशिवाय तुम्ही प्रेम करू शकत नाही; मुक्तीशिवाय तुम्ही सत्य शोधू शकत नाही; मुक्तीशिवाय मनाच्या मर्यादांच्या पलिकडे तुम्ही जाऊ शकत नाही. तुम्ही तुमच्या संपूर्ण अस्तित्वासह त्याचा ध्यास घेतला पाहिजे. ज्यावेळी तुम्हाला असा ध्यास लागेल त्यावेळी व्यवस्था म्हणजे काय असते हे तुम्हाला स्वतःलाच कळून येईल आणि व्यवस्था म्हणजे कुठच्याही साच्याचे अनुकरण करणे नसते, एका योजनेचा पाठलाग नसतो; ती सवयीची निर्मिती नसते.

कलेक्ट्रेड वर्क्स, मुंबई, जानेवारी १९९८

संघर्षापासून मुक्तीचे आकलन संभवतः होऊ शकत नाही

दोन प्रकारच्या मुक्ती आहेत, नाही का? कशापासून तरी मुक्ती, असं म्हणूया की मी रागापासून मुक्त आहे. परंतु कशापासून तरी मुक्ती ही प्रतिक्रिया असते, अर्थातच ती मुक्ती नसते. आपल्या राष्ट्रीयत्वापासून मुक्ती याला काहीच अर्थ नसतो; अतिशय हुशार मनुष्य त्या विशिष्ट विषारी गोष्टीपासून मुक्त असतो. परंतु ती मुक्ती अजिबात नसते. शिवाय एक निराळ्या प्रकारची मुक्ती असते, अशी एक मनाची अवस्था असते की जिथे मुळीच प्रयत्न नसतो. अशी मुक्ती ही प्रीती असते; जेव्हा तुम्ही म्हणता, 'मी प्रेम करायला शिकतो, प्रेम करण्याचा सराव करतो,' 'मी लोकांचा द्वेष करतो परंतु मी प्रेम करण्यासाठी धडपड करतो, प्रयत्न करतो' - ते प्रेम नसते. मुक्ती ही अशी एक मनाची अवस्था असते जिच्यामध्ये प्रेम असते आणि ते प्रेम द्वेष, मत्सर, आक्रमकता ह्यांच्या विरोधी नसते. जेव्हा आपण परस्परविरोधी गोष्टींचा सामना करत असतो आणि त्यातल्या एका गोष्टीपासून सुटका करून घेऊन दुसरे साध्य करण्याचा प्रयत्न करत असतो तेव्हा त्या दुसऱ्या गोष्टीचे मूळही तिच्या विरोधी गोष्टीमध्ये असतेच. बरोबर? संघर्षापासून मुक्तीचे आकलन संभवतः होऊ शकत नाही.

सानेन १९९८, पहिले भाषण

जेव्हा राष्ट्रांचं स्वातंत्र्य म्हणजे स्वातंत्र्य असं आपण म्हणतो...

प्रश्नकर्ता: राष्ट्रीय स्वातंत्र्य जे आम्ही मिळवलं आहे, ते स्वातंत्र्य नव्हे असं तुम्हाला वाटतं असं दिसतं. तुम्हाला जे अभिप्रेत आहे ते खरं स्वातंत्र्य कसं असेल?

कृष्णमूर्ती: जेव्हा राष्ट्रांचं स्वातंत्र्य म्हणजे स्वातंत्र्य असं आपण म्हणतो तेव्हा तिथे विलगता येते. जेव्हा ते एखाद्या विशिष्ट गटासाठीच असतं किंवा वर्गनिष्ठ असतं तेव्हाही तिथे विलगता येते. ही विलगता नंतर अटळपणे संघर्षाकडे घेऊन जाते. कारण विलगतेमध्ये कोणत्याही गोष्टीचं अस्तित्व राखणं अशक्य असतं. अस्तित्वात असणं म्हणजे कोणाशी तरी/ कशाशी तरी संबंधित असणं.

तुम्ही स्वतःला देशाच्या सीमेमध्ये जखडून घेऊन विलग केलं तर तुम्ही गोंधळ, उपासमार ह्यासारख्या गोष्टींना आमंत्रण देत असता. स्वातंत्र्य म्हणजे विलगीकरण असा दृष्टिकोन जेव्हा असतो तेव्हा त्यातून संघर्षाची आणि युद्धाची सुरुवात होते. स्वातंत्र्य म्हणजे विलगता असंच बहुतेक जणांना वाटतं. जेव्हा स्वतःचा विचार करताना राष्ट्रीयत्वाला महत्त्व देऊन तुम्ही स्वतःला इतरांपासून विलग करता तेव्हा तुम्हाला स्वातंत्र्य मिळालेलं असतं का? तुम्हाला शोषणापासून मुक्ती मिळालेली असते का, वर्गकलहापासून, उपासमारीपासून, पौरोहित्याच्या शोषणापासून, नेत्यांपासून मुक्ती मिळालेली असते का? अर्थातच नाही. तुम्ही गोरे शोषणकर्ते घालवून दिलेले असतात आणि त्यांच्या जागी दुसरे श्यामवर्णी लोक आलेले असतात. दोघेही निष्ठूर असतात.

तुम्हाला मुक्त व्हायला नको असतं. तुम्ही शब्दांनी स्वतःला फसवत असता. मुक्ती म्हणजे प्रज्ञा - अशी प्रज्ञा जिच्यामुळे शोषण होत नाही, तर ह्या प्रज्ञेमुळे आपण दयाळू आणि उदार बनतो; आपल्या

सुरक्षिततेसाठी अधिकारशाहीचा स्वीकार करणं ह्या प्रज्ञेला मंजूर नसतं. मुक्तीसाठी सद्गुणाची आवश्यकता असते. पण आत्मकेंद्रित दृष्टिकोनातून जेव्हा योग्य-अयोग्य ह्याचा निवाडा केला जातो तेव्हा विलगतेलाच चालना मिळते. असा फसवा चांगुलपणा आणि विलगता ह्यांची एकजूटच असते. सद्गुण आणि मुक्ती ह्यांचं सह-अस्तित्व असतं.

राष्ट्र ह्या नात्याने एकत्र आलेला लोकांचा समूह स्वतःला बंदिस्त करणारी विलगपणाची भिंत उभारील. आणि असा समूह कधीच मुक्त असणार नाही. तो विलगपणा मग भांडण, संशय, शत्रुत्व ह्यांचं कारण बनतो आणि शेवटी युद्धाकडे घेऊन जातो. मुक्तीची प्रक्रिया वैयक्तिक पातळीवर सुरू होते आणि ही एक संपूर्ण प्रक्रिया असते, माणसाला संपूर्णत्वाकडे नेणारी प्रक्रिया असते. जर तो स्वतःला फक्त आर्थिक आघाडीवर किंवा सात्विकपणाचं कवच पांघरून विलग करत असेल तर मग त्याच्यावर कोसळणारी संकटं आणि दुःखं तोच स्वतःवर ओढवून घेत असतो.

जर माणसाने स्वतःला लोभापासून आणि हिंसेपासून मुक्त केलं तर त्याच्या नातेसंबंधांच्या विश्वावर तो थेट परिणाम घडवून आणू शकेल. हे व्यक्तीचं पुनर्निर्माण भविष्यकाळात होत नसतं, तर आता, ह्या क्षणी घडत असतं आणि जर तुम्ही ते पुढे ढकललंत तर तुम्ही अंधःकाराला आणि गोंधळाला आमंत्रण देत असता. ज्या गोष्टीच्या तात्काळ आकलनाची गरज आहे त्याला जेव्हा तुम्ही तुमचं पूर्ण अवधान द्याल, तुमचं मन आणि हृदय त्या गोष्टीकडे पूर्णपणे वळवाल, तेव्हाच तुम्हाला ती गोष्ट समजेल.

मुंबई १९४८, आठवे भाषण

हे ते स्वातंत्र्य आहे ज्यामध्ये संपूर्ण निरीक्षण आहे

ह्या शाळांमधून शिक्षकाला मानसिक व आर्थिकदृष्ट्या सुरक्षितता वाटली पाहिजे हे महत्त्वाचे आहे. काही शिक्षकांची त्यांच्या आर्थिक अवस्थेचा विशेष विचार न करता शिकवण्याची तयारी असेल. ते कदाचित त्या शिकवणुकीसाठी आणि मानसिक कारणांमुळे शिकवायला आलेले असतील. परंतु प्रत्येक शिक्षकाला एका घरगुतीपणाच्या भावनेत, आस्था असल्याच्या भावनेत व आर्थिक चिंतेशिवाय सुरक्षितता वाटली पाहिजे. जर शिक्षकाला सुरक्षित वाटले नाही तर त्यामुळे तो विद्यार्थ्यांकडे व त्यांच्या संरक्षणाकडे लक्ष द्यायला स्वतंत्र नसेल आणि मग तो संपूर्ण जबाबदार व्हायला असमर्थ राहील. शिक्षक जर नाखूष असेल तर त्याचे अवधान विभागले जाईल आणि तो आपली पूर्ण क्षमता वापरू शकणार नाही.

तेव्हा योग्य शिक्षक निवडणे फार महत्त्वाचे आहे, म्हणून तो किंवा ती, इथे जे घडते आहे त्यात आनंदाने सामील होतील किंवा नाही हे पाहण्यासाठी प्रत्येकाला काही काळ ह्या शाळांमध्ये राहण्यासाठी आमंत्रित करावे. हे दोन्ही बाजूंनी व्हायला हवे. तेव्हाच शिक्षक, तो किंवा ती, स्वतः आनंदी, सुरक्षित व आपल्या घरीच असल्याच्या भावनेने मुलांमध्ये ही सुरक्षिततेची भावना, शाळा ही विद्यार्थ्यांचे घरच आहे ही भावना निर्माण करू शकतील.

घरच्यासारखे वाटणे म्हणजे तिथे भीतीची भावना नाही. तिथे विद्यार्थ्यांचे शारीरिक रक्षण केले जाते, त्यांची काळजी घेतली जाते आणि त्यांचे मोकळेपण जपले जाते. विद्यार्थी जरी आपल्याला संरक्षण देत आहेत, संभाळत आहेत ह्या कल्पनेला हरकत घेतिल तरीही त्याचा अर्थ असा नव्हे की त्यांना कैदेत टाकलंय, बंधनात ठेवलंय, चिकित्सकपणे पहारा ठेवला आहे. स्वातंत्र्य म्हणजे हवे ते करणे नव्हे हे उघडच आहे, आणि हे पण स्पष्ट आहे की कोणीही स्वतःला हवे ते पूर्णपणे करू शकणार नाही. स्वतःला हवे ते करण्याचा प्रस्ताव - ज्याला व्यक्तीस्वातंत्र्य म्हटले जाते, ज्यात आपल्या इच्छेप्रमाणे कृतीचा मार्ग ठरवला जातो - यामुळे जगात सामाजिक व आर्थिक गोंधळ माजला आहे. त्या गोंधळाची प्रतिक्रिया म्हणजे हुकूमशाही.

स्वातंत्र्य हे एक गुंतागुंतीचे जटील प्रकरण आहे. त्याकडे अत्यंत दक्षतेने वळायला पाहिजे. कारण स्वातंत्र्य हे बंधनाची उलट बाजू नव्हे, किंवा ज्या परिस्थितीत आपण अडकलो आहोत त्यातून पळवाट नव्हे. हे कशापासून तरी स्वातंत्र्य नव्हे किंवा दडपण टाळणे नव्हे. स्वातंत्र्याच्या विरुद्ध अर्थी काहीच नसते. स्वातंत्र्य हे स्वयंभू असते. स्वातंत्र्याचे गुणधर्म कळणे हीच प्रजेची जागृती आहे. हे वास्तवाशी जुळवून घेणे नव्हे, तर वास्तवाला समजणे व त्याच्या पलीकडे जाणे. शिक्षकालाच जर स्वातंत्र्याचे गुणधर्म समजले नाहीत तर तो विद्यार्थ्यांवर स्वतःचे पूर्वग्रह, मर्यादा व स्वतःचे निष्कर्ष लादेल. विद्यार्थी स्वाभाविकच त्याला प्रतिकार करेल किंवा भीतीपोटी त्याचा स्वीकार करून रिवाजानुसार जगणारा माणूस बनेल, मग तो भिन्न असेल किंवा आक्रमक बनेल. जगण्याच्या ह्या स्वातंत्र्याच्या आकलनातच मन शिकायला मुक्त राहते. स्वातंत्र्याची कल्पना किंवा शाब्दिक स्वीकार नव्हे; तसे असेल तर ती घोषणाबाजी ठरेल.

शेवटी शाळा ही अशी जागा आहे जिथे विद्यार्थी मूलतः आनंदी असतो, त्याच्यावर कुठल्याही प्रकारचा दबाव नसतो, तो परीक्षांनी भेदलेला नसतो आणि साचेबद्ध पद्धतीप्रमाणे वागण्याची त्याच्यावर जबरदस्ती नसते. ही जागा अशी आहे जिथे शिकण्याची कला शिकवली जाते. विद्यार्थी आनंदी नसेल तर ही कला शिकायला तो असमर्थ असतो.

घोकणे, माहितीची नोंद ठेवणे म्हणजे शिकणे असे समजले जाते. ह्यामुळे मन संकुचित व जबरदस्त संस्कारित होते. माहितीला आपले योग्य स्थान देणे, जे शिकले आहे त्याप्रमाणे कौशल्याने आचरण करणे आणि त्याबरोबरच ज्ञानाची मर्यादा समजणे, विचाराने निर्मिलेल्या प्रतिमा व चिन्हे ह्यांच्या बंधनात मानसिकरित्या न पडणे ही शिकण्याची कला आहे. कलेमध्ये प्रत्येक गोष्ट तिच्या योग्य स्थानावर ठेवणे गृहीत आहे पण ते कुठल्यातरी आदर्शाप्रमाणे नव्हे. आदर्श आणि निष्कर्ष ह्यांचे तंत्र समजणे म्हणजे निरीक्षणाची कला शिकणे. एखादी कल्पना, भविष्यकाळासाठी किंवा भूतकाळाप्रमाणे गोठवणे म्हणजे एक आदर्शनिर्मिती असते. ती एक प्रक्षेपित कल्पना असते किंवा स्मृती असते. वास्तवाला कल्पित बनवणारा हा एक सावल्यांचा खेळ असतो. हे अमूर्त, कल्पित म्हणजे आताच्या क्षणी घडणारे टाळणे, हे सत्यापासून पळणे म्हणजे दुःख असते.

आता, आपण शिक्षक म्हणून विद्यार्थ्यांला खऱ्या अर्थाने सुखी व्हायला मदत करू शकू का? आणि आत प्रत्यक्ष काय घडते आहे ह्याबद्दल त्याच्यात तळमळ निर्माण होण्यासाठी मदत करू शकू का? हे अवधान आहे. विद्यार्थ्यांने सूर्यकिरणात थरथरणारे पान पाहणे हे ध्यान आहे. अशा वेळी त्याला जबरदस्तीने पुस्तकाकडे वळवणे म्हणजे ध्यानापासून परावृत्त करणे; त्याऐवजी त्याला त्या पानाचे संपूर्ण निरीक्षण करायला मदत करणे म्हणजे अविचलित अशा सखोल ध्यानाबद्दल त्याच्यात जाणीव निर्माण करणे. अशा प्रकारे अवधान देण्याचे मर्म काय आहे हे आताच पाहिले असल्यामुळे तो पुस्तकाकडे किंवा जे काही शिकवले जात आहे त्याकडे वळू शकेल. त्या लक्ष देण्यामध्ये सक्ती नाही, अनुसरण नाही. हे ते स्वातंत्र्य आहे ज्यामध्ये संपूर्ण निरीक्षण आहे. हे उच्चप्रतीचे ध्यान स्वतः शिक्षकामध्ये असू शकेल का? तरच तो दुसऱ्याला मदत करू शकेल.

आपण लक्ष विचलीत होण्याविरुद्ध बऱ्याच वेळा धडपडत असतो, परंतु विचलीत करणारे घटक नसतानाच समजा तुम्ही दिवास्वप्ने पाहता किंवा तुमचे मन भटकते तेव्हा जे प्रत्यक्ष घडत असते त्याचेच निरीक्षण करा. ते निरीक्षण म्हणजे ध्यान. मग मन विचलीत करणारे असे काही राहत नाही.

हे मुलांना शिकवता येईल का? ही कला शिकता येईल का? तुम्ही विद्यार्थ्यांला संपूर्ण जबाबदार आहात. ते शिकण्याचे वातावरण, तो गंभीरपणा ज्यात स्वातंत्र्याची व आनंदाची भावना आहे, ते तुम्ही निर्माण केले पाहिजे.

The Whole Movement of Life is Learning

J. Krishnamurti's Letters to his Schools, Ch. 10

दुसराही एक प्रश्न आपण आपल्याला विचारूया. हे स्वातंत्र्य, ही केवळता, 'आपण जसे आहोत तसे अंतरंगापासून निकट संपर्कात राहणे' हे मध्ये काळ घालवून होणारे आहे का? म्हणजेच हळूहळू एखाद्या प्रक्रियेने मुक्ती प्राप्त होणारी आहे का? अर्थातच नाही, कारण काळाचा अंतर्भाव करताच तुम्ही स्वतःला अधिकाधिक बंधनातच पाडता, त्या प्रक्रियेची गुलामी पत्करता. तुम्ही हळूहळू मुक्त होऊच शकणार नाही. ती कालसंबद्ध गोष्टच नसते.

ज्ञातापासून मुक्ती

आपण मुक्तीचा अर्थ काय समजतो?

प्रत्येक ठिकाणी वातावरणाचा जबरदस्त प्रभाव असतो. वृत्तपत्रे आम्हाला आपण काय विचार करावा ते सांगतात, आणि तिथे पाच, दहा, पंधरा वर्षांच्या योजना असतात. शिवाय तिथे आर्थिक, वैज्ञानिक, शासकीय स्तरावर तज्ञ असतात; आपल्या दररोजच्या उपक्रमांसाठी किती साऱ्या रूढी, परंपरा आहेत. आपण काय केले पाहिजे आणि काय करता नये; मग तथाकथित धार्मिक ग्रंथांचा मोठा प्रभाव आपल्यावर असतो आणि शिवाय चित्रपट, आकाशवाणी, वृत्तपत्रे असतात. या जगातील प्रत्येक गोष्ट आपण काय करावे, काय विचार करावा आणि काय विचार करू नये हे सांगत असते. मला माहित नाही की तुमच्या लक्षात आले आहे का, की आपल्याला स्वतःसाठी विचार करणे किती अधिकाधिक कठीण झाले आहे. दुसरे काय म्हणतात, किंवा त्यांनी सांगितलेले आहे त्याचे दाखले देण्यामध्ये आपण हुशार-तज्ञ झालो आहोत आणि या अधिकारशाहीच्या गोंधळामध्ये मुक्ती कुठे आहे? आणि आपण मुक्तीचा अर्थ काय समजतो? मुक्ती अशी काही गोष्ट आहे का? मी मुक्ती हा शब्द अत्यंत साध्या अर्थाने वापरत आहे; स्वातंत्र्य, जे मन स्वतंत्र झाले आहे, मुक्त आहे अशा अर्थाने. मला त्यामध्ये खोलवर शिरायचे आहे. मला वाटते प्रथमतः आपण जाणले पाहिजे की आपली मने खरोखर मुक्त नाहीत. आपण जे जे काही पाहतो, जे जे विचार आपल्या मनात

येतात ते आपल्या मनाला घडवत असतात. जे काही तुम्ही आता विचार करता, जो काही तुम्ही भूतकाळात विचार केला आहे आणि जो काही तुम्ही भविष्यकाळात विचार करणार आहात ते सर्व आपली मने घडवीत असतात. तुम्हाला जे धार्मिक माणसाने, राजकारण्याने, तुमच्या शाळेतील शिक्षकाने किंवा पुस्तकातून आणि वृत्तपत्रातून सांगितले गेले आहे तसा तुम्ही विचार करता. तुमच्या आजूबाजूची प्रत्येक गोष्ट तुम्ही काय विचार करावा यावर प्रभाव टाकत असते. तुम्ही काय खावे, तुम्ही काय पाहावे, तुम्ही काय ऐकावे, तुमची पत्नी, तुमचा पती, तुमची मुले, तुमचा शेजारी प्रत्येक गोष्ट मन घडवीत असतात. मला वाटते हे सर्वसाधारणपणे स्पष्ट आहे. जेव्हा तुम्ही विचार करता की ईश्वर आहे किंवा ईश्वर नाही तेव्हा तो सुद्धा परंपरांचा प्रभाव असतो. म्हणून आपले मन हे असे क्षेत्र बनले आहे ज्यामध्ये अनेक आंतर्विरोधी प्रभाव एकमेकांविरुद्ध संघर्षामध्ये लढत असतात.

पुणे १९७८, पाचवे भाषण

कृष्णमूर्तीविषयीच्या काही वेबसाईट्स:

www.jkrishnamurti.org
www.kfionline.org
www.rishivalley.org
www.j-krishnamurti.org
www.kfstudy.org
www.kscskfi.com
www.jkrishnamurtonline.org
www.kfa.org
www.kfoundation.org
www.kinfonet.org

जे. कृष्णमूर्ती यांची शिकवण सर्वापर्यंत पोहोचविण्यासाठी 'कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया' ही संस्था कार्यरत आहे. फाउंडेशनने चेन्नई, ऋषी व्हॅली, बंगलोर, मुंबई, वाराणसी आणि सहायद्री येथे अध्ययन केंद्रे, शाळा स्थापन केल्या आहेत. बऱ्याच ठिकाणी तेथील ग्रामीण समाजासाठी विकास केंद्रेही आहेत.

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडियाचे मुख्य कार्यालय:

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया,
वसंतविहार, १२४, ग्रीनवेज रोड,
चेन्नई - ६०० ०२८.

दूरध्वनी : ०४४ २४९३ ७८०३/७५९६

ई-मेल : info@kfionline.org

वेबसाईट : www.kfionline.org

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडियाचे मुंबई केंद्र:

हिम्मत निवास, मलबार हिल येथे असून येथे कृष्णमूर्तीची सर्व पुस्तके, डिव्हीडीज् उपलब्ध आहेत. संपर्क :- कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, मुंबई एक्झिक्युटिव्ह कमिटी, हिम्मत निवास, ३१, डॉंगरसी मार्ग, मलबार हिल, मुंबई-४००००६.

दूरध्वनी - ०२२ २३६३३८५६

ई-मेल : kfimumbai@gmail.com

'अंतरलहरी' ही वृत्तपत्रिका दर चार महिन्यांनी प्रसिद्ध होणारी पत्रिका आहे. कृष्णजींच्या शिकवणीचा अभ्यास करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तींसाठी कृष्णमूर्तीच्या साहित्याची मराठी भाषांतरे, त्यांच्या शिकवणीसंबंधी लेख, संस्थेच्या उपक्रमांची, अभ्यासकेंद्रांची तसेच पुस्तके वगैरेची माहिती इ. ह्या पत्रिकेत प्रकाशित केली जाईल. आपल्याला ही पत्रिका घरपोच हवी असल्यास आमच्या मुंबई केंद्राच्या पत्त्यावर पत्र किंवा ई-मेल द्वारा कळवावे. कृपया आपले नाव, संपूर्ण पत्ता, दूरध्वनी आणि ई-मेल ही माहिती कळवावी.

Published in January, May, September

Registered with The Registrar of Newspapers for India under No. MAHMAR/2008/25259

Periodical

मुंबई केंद्राचे कार्यक्रम

दर शनिवारी - रविवारी सायंकाळी ५.३० वाजता कृष्णमूर्तीच्या व्याख्यानांच्या/संवादांच्या डिव्हीडीज् दाखवल्या जातात. दर महिन्याच्या तिसऱ्या गुरुवारी येथे संध्याकाळी ५.३० वाजता गटचर्चा होत असते

या केंद्रामध्ये एक वाचनालय आहे. इथे कृष्णमूर्तीची तसेच त्यांच्यावर लिहिलेली सर्व पुस्तके, डिव्हीडीज् उपलब्ध आहेत व त्याचा बरेच सभासद फायदा घेत असतात. इथे कृष्णमूर्तीच्या पुस्तकांची व डिव्हीडीज्ची विक्री देखील होत असते.

दर महिन्याच्या पहिल्या शुक्रवारी सेंट झेवियर्स विद्यालयामध्ये, तसेच दर महिन्याच्या शेवटच्या सोमवारी रिट्रीट हाउस, वांद्रे येथे संध्याकाळी ५.३० वाजता कृष्णमूर्तीच्या व्याख्यानाचे व्हिडिओ दाखवले जातात आणि त्यावर चर्चा केली जाते.

If undelivered please return to :

Krishnamurti Foundation India

Mumbai Executive Committee, Himmat Niwas, 31, Dongersey Road, Malabar Hill, Mumbai - 400 006.

Tel.: (022) 2363 3856 Email : kfimumbai@gmail.com

Websites : www.kfionline.org, www.jkrishnamurti.org